

بخش نهم

تهیه و تنظیم:
مهندس اکبر شیرزاده

ایران در عصر صفوی: تجدید حیات صنعت نساجی

تصویر شماره ۲ - قیق اندازی در زمان پادشاهان صفوی

قرن به درازا کشید. یکی از معاصران غیر ایرانی شاه عباس دوم را در بیست و دو سالگی، فردی خوش قامت، کمی باریک، فراخ شانه با سواری ممتاز و بسیار مودب در برابر هر کس و در تصمیم‌گیری خود قاطع و می‌پرست) توصیف کرده است. تصویرهای به جا مانده، وی را مردی با اعضا و جوارح ظریف، با قد و قامت متوسط، ۲۰ تا ۲۵ ساله، با چهره کشیده سیبیلی تاب‌دار چشمانی گرد و درشت نشان می‌دهد.

میرزای ۹ ساله پسر ارشد شاه متوفی را در کاشان با نام سلطنتی شاه عباس بر تخت سلطنت نشاندند. روز دیگر در عمارت دولتخانه کاشان مراسم جلوس مجدد ترتیب یافت و خطبه سلطنت دوباره خوانده شد. پس از سفری به قم و برگزاری مراسم بر سر قبر شاه صفی در ربیع‌الاول به قزوین رفتند و در ساعت نیک وارد دولتخانه شدند. برای بعضی مناصب، متولیان جدید تعیین و خلعت‌ها و انعام‌ها داده شد. از چهارشنبه چهارم ربیع‌الثانی کار سوادآموزی شاه به معلمی میر مرتضی اصفهانی آغاز شد. از ۲۱ جمادی‌الثانی هم با برگزاری بزمی شاهانه و اجرای تمرین کمانداری و چوگان بازی به وسیله جمعی از یکه تازان این عرصه‌ها آموزش نظامی شاه شروع شد.

تصویر شماره ۲، نمایش قیق‌اندازی را در میدان شهر نشان می‌دهد که در زمان صفویه بسیار رایج بود و به طرز زیبایی به وسیله جمعی از یکه تازان این عرصه اجرا می‌شد. به این ترتیب آموزش نظامی شاه شروع شد و آموزش آداب دشمن‌شکاری را هم احمد بیگ یوزباشی غلامان برعهده گرفت. به گفته رسمی‌نویسان زمان در تمام این فنون، شاه در اندک زمانی به مرحله برتری بر استادان خود رسید. سلطنتی که با این مقدمات آغاز شد نزدیک به ربع

دوران پادشاهی شاه عباس دوم:

تصویر شماره ۱ - شاه عباس دوم

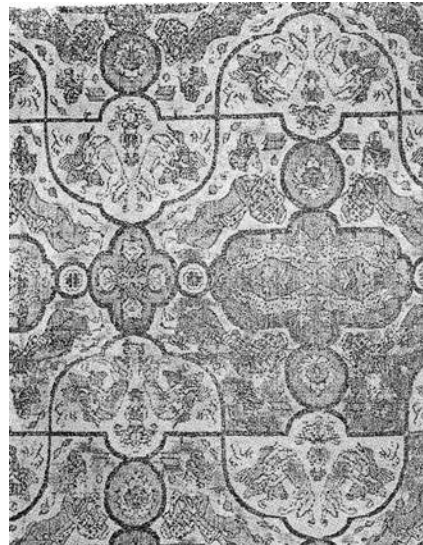
تصویر (۱) شاه عباس دوم را نشان می‌دهد که شل ترمه و یقه خز و دکمه‌های مروارید بر تن دارد. شاه عباس دوم: چهار روز پس از گذشت شاه صفی، امراء وزرا، و اعیان کشور که در رکاب بودند بنا به یقین ساعت مولانا محمد شفیع منجم خراسانی در شب جمعه ۱۶ صفر ۱۰۵۲ سلطان محمد، سام

تجارت ابریشم ایران: شاه عباس چون در سراسر دوران پادشاهی خویش جویای اختراعات گوناگون و نیکنامی بود؛ پیوسته می‌کوشید تا آنجا که مسیر است با افزودن بر صادرات و کاستن از واردات، بر ثروت مملکت بیفزاید؛ به همین سبب در امور بازرگانی نیز مداخله و اعمال نفوذ می‌کرد و خرید و فروش امتعه خارجی و داخلی را در اختیار خود می‌گرفت. تجارت ایران با دیگر ممالک از مشرق بیشتر به‌وسیله بازرگانان ترکستان، هندوستان، چین، انگلستان، هلند و از مغرب به دستیاری تجار ونیزی و ارمنی صورت می‌گرفت. اجناس و امتعه شرقی بیشتر امتعه گرانبهایی مانند پارچه‌های ابریشمی و چای از چین و ادویه گوناگون و انواع جواهر و نفایس دیگر از هندوستان و کشورهای شرقی آسیا بود.

شاه چون می‌شنید که کاروانی از بازرگانان بیگانه به سر حدات کشور رسیده‌اند؛ بی‌درنگ رعایا را از معامله با ایشان منع می‌کرد تا ناگزیر امتعه خود را به بهایی نازل تسلیم او کنند یا به دروغ شهرت می‌داد که راه‌ها به سبب لشگرکشی، خراب و به دور از امنیت است. به طوری که بازرگانان بیگانه به ناچار برای احتراز از خطرهای احتمالی، آنچه داشتند به بهای ارزان می‌فروختند یا با امتعه ایرانی به قیمتی که او می‌خواست مبادله می‌کردند. از میان بازرگانان بیگانه، شاه به اتباع و نیز به سبب آن که در تجارت ابریشم کوشش و مهارت بسیار نشان می‌دادند توجه و علاقه مخصوص داشت و با تجار هندی بدان سبب در رباخواری و بیرون بردن سرمایه‌های نقد از ایران افراط می‌کردند؛ مخالف بود.

شاه عباس به دلیل شیفتگی به اختراعات و نام نیک، پیوسته در ازدیاد وسایل ایجاد ثروت و انتظام کشور خویش می‌کوشید. او نمی‌خواست که پول از کشورش بیرون رود. در دوره شاه عباس دوم تولید مخمل در ایران وسعت یافت و انواع مخمل‌ها در اصفهان، کاشان و یزد به حد اعلائی خود ترقی نمود و ظاهر آن‌ها با مخمل‌های قبل تغییر پیدا نمود و دارای نقش و نگار و تصویر حیوانات و گل و برگ و درختان شد. یک نوع مخمل گلدار وجود داشت که طرح آن بسیار به فرش‌های زیر ظرفی شباهت دارد اما ترنج‌های

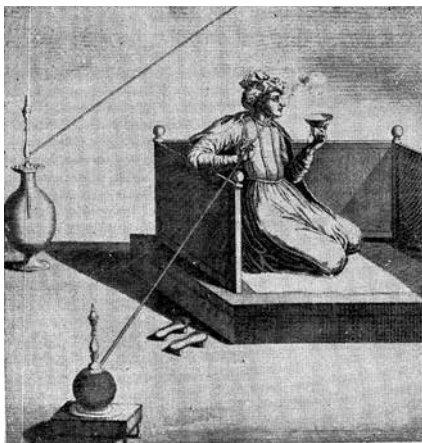
کنگره‌دار و برگ‌های ظریف شاخه‌ها و برگ‌های دنداندار تاک و سلسله گل‌های زیبا و پرندگان دم بلند از مختصات قالی ابریشمی کاشان است. کاشان در بافتن پارچه‌های ظریف خصوصاً مخمل شهرت فراوان دارد و این قطعه به خوبی علت این شهرت را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۳- قطعه‌ای مخمل با نقوش سبک رضا عباسی

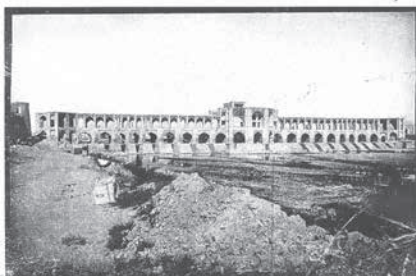
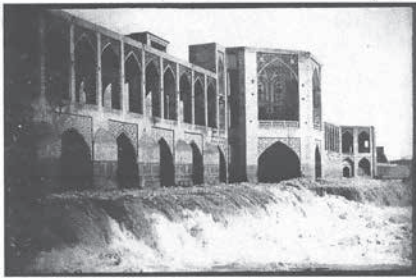
تصویر شماره ۳، قطعه‌ای مخمل با نقوش سبک رضا عباسی، اصفهان اواخر قرن یازدهم هجری را نشان می‌دهد. شیوه طراحی غیاث‌الدین از طرح‌های قرن دهم که در دوره اول سلطنت صفویان رایج بود، اقتباس شده است. در زمان شاه عباس دوم، هنر به رهبری نقاش زبردست رضای عباسی رونق و رواج گرفت. سبک خاص و ممتاز او که با آثار غیاث‌الدین تفاوت بسیار داشت در طرح انواع مخمل‌ها مورد استفاده قرار گرفت. در این شیوه به جای آنکه نقش‌های کوچکی رسم شود که در طرح کلی و حرکتی مشترک با هم رابطه و تناسب پیدا کنند؛ تصویرهای بزرگ دیده می‌شود و نقوش فرعی تنها برای پر کردن فضای خالی به کار می‌رود. یکی از نمونه‌های بارز این سبک که به دست یکی از شاگردان متعدد او ایجاد شده و با آن که چندان برجسته و مرغوب نیست، قطعه مخملی است که از گنجینه سلطنتی جیبور به بازار رسیده است.

پیترودلاواله - جهانگرد ایتالیایی - در سفرنامه خویش در مورد ابریشم ایران چنین می‌نویسد: «پارچه‌های ابریشمین و زربفت در ایران به زنان اختصاص دارد و لباس مردان همیشه از پارچه نخی و یکرنگ ولی بسیار چشمگیر و روشن دوخته می‌شود که اعیان کشور به سبب دوختن لباس‌های گوناگون آن را همه روزه عوض می‌کنند و پس از سه یا چهار بار پوشیدن به یکی از خدمتگذاران خویش می‌بخشند. این نوع لباس را شاه مرسوم کرده است تا ابریشم در ایران کمتر به کار رود و بیشتر به کشورهای بیگانه صادر گردد، و از این طریق به ثروت کشور افزوده نماید.» یکی از مراکز سرگرمی مردم و گذاران ایام فراغت در این دوره، قهوه‌خانه‌ها بود که در این مورد ژان شاردن به موارد متعدد از فساد در قهوه‌خانه‌ها اشاره دارد و می‌نویسد: «شاه عباس دوم برخلاف جدش (شاه عباس اول) به رفع این مفاسد چندان توجهی نداشت. خدمتگذاران قهوه‌خانه‌ها جوانان گرچی بودند که با رقص و نمایش و سرودن داستان‌های غیر معقول و خلاف ادب و جلب بیشتر مشتری‌ها و سرگرم کردن آن‌ها می‌پرداختند.» سرانجام خلیفه سلطان، صدراعظم شاه عباس دوم را مجبور کرد تا از این کار ناپسند جلوگیری کند.

تصویر شماره ۴- قلیان کشی در عهد صفویه

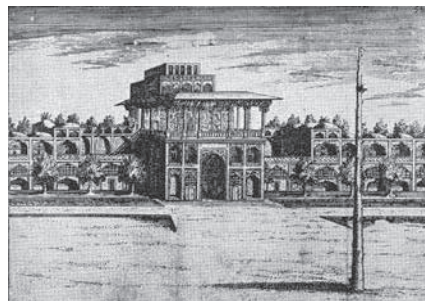
تصویر شماره ۴، یک مرد قلیان کش را در قهوه‌خانه نشان می‌دهد که بر روی نیمکت لمیده و در حال کشیدن قلیان می‌باشد. نگاهی کوتاه به مهمترین آثار هنری و معماری عهد

تصاویر ۸ تا ۱۰ - پل خواجه

این سه تصویر، پل خواجه را نشان می‌دهند که منظره بسیار باشکوهی دارد. نویسنده عباسنامه ذکر می‌کند: «در این سال خاطر همایون متوجه آن شد تا سدی بر زاینده رود بسته شود تا در اوقاتی که دارالسلطنه اصفهان مقررات جاه و جلال باشد، سیر دریاچه مورد نظر امکان‌پذیر باشد و پلی در نهایت استحکام که مشتمل بر ایوان‌ها و بالاخانه‌های مشرقی و مغربی بوده که از یک جانب سطح دریاچه منظور باشد و از جانب دیگر آبشار سلسله جنبان عیش و سرور باشد.» آن پل در کمال دقت به یمن استادان تا دره کار، اندک وقتی به اتمام رسید و در واقع تفسیر آیه (جنات تجری من تحت الانهار) می‌باشد. احتمال داده می‌شود که شالوده پل در زمان حسن بیگ ترکمان یا حسن پاشای نامی از امرای تیموری گذاشته شده باشد. به هر حال قبل از صفویه در این محل، پلی وجود داشت که واسطه بین ارتباط شهر اصفهان یا قبرستان قدیمی و مشهور تخت فولاد بود و چون در

سال ۱۶۰۰ میلادی یعنی اوایل دوره اول عملیات ساختمانی آن است.

تصویر شماره ۶ - عمارت عالی قاپو در زمان شاه عباس

تصویر شماره ۶، نمایی از عمارت عالی قاپو در زمان شاه عباس را نشان می‌دهد. ساخت مرحله چهارم یعنی ساختمان بخش الحاقی داخل میدان در شرق به شاه عباس دوم نیست داده شده است. اساس این موضوع از شعر محمود بیگ فرصت - توپچی باشی شاه - سرچشمه گرفته شده است.

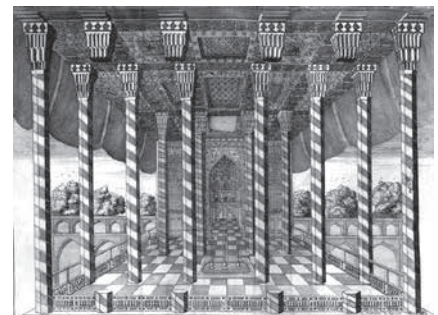
تصویر شماره ۷ - میدان نقش جهان اصفهان

در تصویر شماره ۷، میدان نقش جهان اصفهان با منظره عمارت عالی قاپو و مسجد شیخ لطفاله و سر در بازار قیصریه مشاهده می‌شود.

۳- پل خواجه: یکی از آثار مهم هنری و معماری عهد شاه عباس دوم که هم جنبه هنری دارد و هم جنبه اقتصادی، پل خواجه است که به اسامی پل بابا رکن‌الدین، پل حسن آباد و پل شاهی نیز خوانده می‌شود که سر راه قدیم اصفهان به شیراز ساخته شده بود. صاحب عباسنامه جزو وقایع سنه ۱۰۶۹ هجری ساختمان سد زاینده رود و پل خواجه را معرفی می‌کند ولی مورخان معاصر، سال‌های دیگری را در ساختن پل خواجه ذکر کرده‌اند.

شاه عباس دوم:

۱- کاخ چهلستون: شاه عباس دوم علاقه زیادی به هنر نقاشی داشت و این هنر را نزد دو تن از نقاشان هلندی به نام آنژل و اسکار آموخته بود و حتی تا آنجا پیشرفت کرد که شخصی را به نام محمد زمان به روم فرستاد تا نقاشی غربی بیاموزد. همزمان با توجه شاه عباس دوم به هنر نقاشی در زمینه هنر معماری نیز توجه شاه معطوف به ساختن آثار معماری گردید که در اینجا به مهمترین این آثار و کیفیت هنری آن‌ها اشاره می‌کنیم. کاخ چهلستون مهمترین اثر هنری و پایگاه قدرت سیاسی شاه عباس دوم است تا آنجا که مولف عباس‌نامه می‌نویسد: «به مقتضای این معنی در این سال این خسرو و خسرو نشان و معمار سرای قلوب جهانیان متوجه بنای دولتخانه معلی گردید. عقل از تماشای این زیبا عمارت غرق در حیرت است که آیا آسمان بر زمین آمده یا زمین به آسمان رسیده است.»

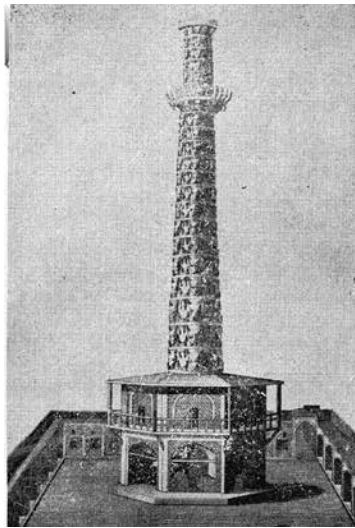

تصویر شماره ۵ - عمارت چهل ستون اصفهان در دوره صفویه

چنانکه تحقیقات نشان می‌دهد چهلستون باغ وسیعی بوده که شاه عباس اول طرح آن را ریخته و در وسط آن عمارتی به شکل کلاه فرنگی با اتاق‌های کوچک در اطراف آن احداث کرد. سپس با شروع سلطنت شاه عباس دوم عمارت مزبور توسعه داده شده و تالارها و ایوان‌هایی بر آن افزوده. اکنون جای تردید نیست که تالار هیجده ستون و تار آئینه و بقیه قسمت‌ها به جز دو تا نایلون معروف به جنگ چالدران و جنگ کرنال که از الحاقات بعد از صفویه است از اقدامات شاه عباس دوم بوده است.

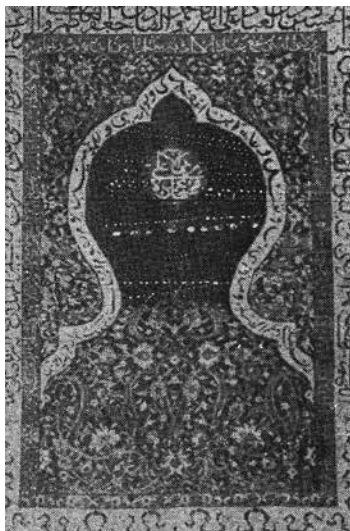
۲- عالی قاپو: بدون شک تاریخ پیریزی ساختمان عالی قاپو مربوط به سال‌های آخر ۱۵۰۰ یا اوایل

استعمار اروپا به شرق شکل گسترده به خود گرفته بود و این در حالی بود که وی توانست تا حدودی عظمت و شکوه جد بزرگ خود شاه عباس اول را زنده کند. مولف عباسنامه درباره شخصیت شاه عباس دوم می‌گوید: «شاه عباس دوم از لحاظ علاقه وافری که به عمران و آبادی مملکت و بالا بردن شئون علمی داشت با روی کار آوردن مردان لایق و کاردان مقدم‌های بلندی در این زمینه برداشت. از جمله آن‌ها محمد بیگ وزیر دانشمند اوست که قدم‌های مهمی در دوران صدارتش در جهت آبادانی کشور برداشت. توجه دقیق این پادشاه صفوی به آسایش خاطر مردم مهمترین ویژگی سلطنت اوست که پس از شاه عباس کبیر این موضوع فراموش شده بود.

تصویر شماره ۱۱- یک منار از سر حیوانات

که در گذشته به آن میدان نقش جهان می‌گفتند. شاه عباس دوم این میدان را برای آن که دکان‌ها و بازرگانان میدان شاه را به آن انتقال دهد ساخت. یکی از اضلاع این میدان به یکی از بزرگ‌ترین کاروانسراهای اصفهان منتهی می‌شود که به امر شاه عباس دوم ساخته شده است و آن را کاروانسرای حلال می‌نامند زیرا شاه عباس دوم، درآمد ویژه این کاروانسرا را خرج خوراک خود می‌کرد. این وسواس با دقت در غذای شخصی صورت می‌گرفت. زیرا این قبیل پرهیزگاران و مقدسین به فکر مصارف زندگی اجتماعی نیستند و تنها در اندیشه آن هستند که خوراکشان از راه حلال باشد.

تصویر شماره ۱۳- یک قالیچه محرابی

تصویر شماره ۱۳ یک قالیچه محرابی دوره صفویه را نشان می‌دهد. در این دوره کم‌کم مردم به فکر تولید قالیچه‌های ابریشمی کوچک افتادند که مردان و زنان مسلمان جهت ادای فرضیه نماز از آن‌ها استفاده می‌کردند. این نوع تولید چون به سرمایه کمتری نیاز داشت به سرعت به تولید رسید و هر کارگاه با استفاده از طراحان قالی تعداد زیادی از این نوع قالیچه‌ها را تهیه می‌کردند به طوری که تجار صادرکننده این نوع قالیچه قدم پیش گذاشته، مبادرت به صادرات آن‌ها نمودند و به کشورهای همسایه فرستادند؛ در نتیجه در سراسر ممالک اسلامی و آسیایی تعداد خریداران آن بسیار شد و به پیشرفت صادرات انجامید.

تصویر شماره ۱۲- میدان شاه اصفهان

در تصویر شماره ۱۲ نمایی از میدان شاه به صورت کامل و واضح دیده می‌شود. هفتمین پادشاه صفوی، شاه عباس دوم در شرایطی بدورد حیات گفت که ته‌اجم

آن زمان مشهورترین گورستان‌ها، تخت فولاد و بقعه بابا رکن‌الدین بیضاوی انصاری (وفات ۷۶۹ هجری) بوده آن پل به نام بابا رکن‌الدین نامیده شده است. پس از برجیدن آن پل، شالوده پل شاهی را که امروز به پل خواجو شهرت دارد ریختند.

طول پل خواجو ۱۳۳ متر و عرض آن ۱۲ متر است. دو بخش شرقی و غربی آن با غرفه‌های تزئین شده (کرباس) و با کاشی‌های هفت رنگ آرایش شده است. زمانی که در کاخ‌های ساحلی زاینده رود مثل عمارت هفت دست مراسمی برپا بوده بر روی آب مقابل قصرهای سلطنتی، مراسم آتش‌بازی انجام می‌شد. در ساختمان پل خواجو اقامتگاه سلطنتی نیز پیش‌بینی شد و به این ترتیب در وسط هر یک از دو ضلع شرقی و غربی پل ساختمان مخصوص که «بیگلریگی» می‌نامیدند بنا شد که وقتی شاه قصر تماشای پل را داشت از آن استفاده می‌نمود.

عمارت ساعت یکی دیگر از آثار معماری شاه عباس دوم است که شاردن در مورد چگونگی ساخت آن می‌نویسد: «عمارت ساعت که فعلاً مورد توجه نیست به هنگام جلوس شاه عباس دوم برای تفریح و خوش آمد وی ساخته شده است. این عمارت مانند باغچه کودکان است، مخصوصاً برای کسی که چیز مهمی در عمر خود ندیده باشد، چه شاهان ایران تا موقع تاج‌گذاری به حال کودکی به سر می‌برند. این عمارت عبارت است از تعدادی عروسک‌ها و بازوها و سرها و دست‌هایی که به صورت‌های نقاشی شده روی دیوار نصب و به جای اعضای آنها به کار می‌رود و نیز تعدادی پرندگان و حیوانات چوبی است که با حرکت پاندول‌های ساعت به حرکت آمده و در سرساعت به صدا در می‌آیند و آوای مخصوصی از آنها به گوش می‌رسد. ایرانیان به این دستگاه با چنان نظر تحسین و شگفت‌انگیز نگاه می‌کنند که ما به ساعت «استراسبورگ» و «آنورس» نمی‌نگریم و آن را شاهکار قوای محرکه می‌دانند.»

تصویر شماره ۱۱، یک منار از سر حیوانات شکاری را نشان می‌دهد که در زمان صفویه ساخته است.

میدان نقش جهان (میدان نو) که به معنی میدان شیشه‌های رنگی است. میدانی نزدیک بازار رنگ‌رزان